

El coneixement dels camins històrics com a eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques¹

Cada vegada hi ha més gent interessada en els camins públics i el seu estudi tant en el camp de la planificació territorial com en la recerca històrica, però també tenint en compte les múltiples possibilitats turístiques, esportives i de lleure que dona tota una xarxa de comunicacions en sòl rústic sovint menystinguda fins a temps ben recents. Tot i així, cal una visió global, una visió que integri tots aquests camps i que permeti tenir un coneixement acurat d'aquesta xarxa de comunicacions que ha articulat el territori durant mil·lennis.

En aquest article analitzarem la qüestió des d'un marc territorial molt concret, el que coneixem com a Catalunya Vella, però les dinàmiques històriques són molt semblants a banda i banda dels Pirineus tot i que hi pot haver diferències notables en com han evolucionat els conceptes jurídics de la propietat en els diferents estats.

Com a molt fa uns 15-20 anys, no pot fer gaire més, alguns ajuntaments van veure la necessitat d'elaborar inventaris de camins municipals. Una necessitat que, d'altra banda, és una obligació regulada per la llei, la qual estableix que els ens locals han de tenir convenientment identificades totes les seves propietats, siguin béns patrimonials, drets reals o béns de domini públic.² La diferència entre uns béns i els altres és bàsicament de qui és la propietat. Simplificant-ho molt podríem dir que els béns patrimonials són aquells que pertanyen a l'ajuntament o a qualsevol altre ens pel fet d'haver-los adquirit per mitjà de qualsevol acte, sigui compra, permuta, donació, expropiació, cessió... En canvi, els béns de domini públic són aquells que els ajuntaments o altres administracions gestionen per al bé comú i general.

Pensem que fins fa molt poc els béns de domini públic no podien estar inscrits en el Registre de la Propietat, i això ha generat molts problemes. No es disposa de cap tipus de document que n'atorgui la propietat i la immensa majoria són considerats públics des de temps immemorials. Per tant, cal demostrar aquesta

Marc Martínez
i Comas,
mediambientòleg,
Centre d'Estudis
Tossencs i Centre
d'Estudis Selvatans

immemorialitat. I com podem fer-ho? Doncs bàsicament amb una anàlisi històrica que ens en determini el traçat, el principi i final en un lloc públic i, per tant, el sentit com a camí públic.

Però podríem dir que hi ha una deixadesa molt gran sobre els camins i en general sobre els béns demaniais i la legislació els esquiva. La veritat és que l'estat espanyol ha tingut molt poc en compte els béns públics o comunals a l'hora de legislar i sovint ho ha fet tard i quan ja el problema era massa gran. Això es pot veure en molts exemples que deriven de com es va gestar, al segle XIX, l'estat liberal i el concepte de propietat privada. Només per citar-ne alguns: la immatriculació de moltes finques que sempre havien estat considerades públiques o comunals per part de l'Església catòlica; la Llei de costes, en què s'estableix la necessitat de delimitar la zona maritimoterrestre no s'aprova fins al 1969, quan ja s'havien fet autèntiques salvatjades; la zona de domini públic hidràulic de rius i rieres que en molts casos encara no està delimitada concretament o, un últim exemple que aquests temps de sequera que hem passat ha estat molt discutit, la privatització de les deus d'aigua mineral per a embotellament a través de concessions mineres.

Tot i així, el Codi civil dona una protecció jurídica a tot els béns de domini públic molt forta, ja que estableix que són *inalienables*, *imprescriptibles* i *inembargables*, però a la pràctica són l'últim interès per a la majoria de les administracions i sobretot per a molts ajuntaments, per als quals hauria de ser una de les primeres funcions, regular el bé comú del municipi. Però no només ajuntaments; si ens fixem, per exemple en els parcs naturals, no seria lògic que una de les seves prioritats fos tenir un bon catàleg dels elements públics, ja no només camins, que hi ha en el territori que gestionen i protegeixen?

Què és un camí públic?

Encara avui dia per molts aspectes cal anar a llegir què ens diu l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya, que el 1921 publicava el volum segon d'un petit llibret que es titulava *Costumari Català* i recollia *Costums sobre termenals, camins i aigües en terres de pagès*. Un exemple clar és la definició de *camí*; en les lleis actuals no trobem una definició clara de *camí públic*, amb confusions notables amb nomenclatures variades i que barregen conceptes com *camí rural*, *pista forestal*, *camí públic*, *camí veïnal*, *camí ral*... Molt sovint no queda cap més remei que acabar recorrent a l'esmentat costumari ("Part segona, Dels camins. Capítol I. Dels camins públics. 74), on ens diu: "Quins camins són públics: Els camins rals, els veïnals, els que segueixen el jaç d'un riu o riera, o canal públic, i els que van a una església, cementiri o a una font pública, són camins públics."

Però tot i aquesta definició, que en principi ens podria semblar clara, a l'hora de la veritat ens sorgeixen alguns conflictes de manera recurrent que cal tenir molt en compte. En primer lloc, cal tenir molt clar que el traçat dels camins ha anat variant al llarg del temps i per tant en l'actualitat el camí públic és només un d'aquests traçats. Massa sovint trobem treballs que intenten justificar els diferents traçats d'un mateix camí i en aquest punt cal ser molt curosos. Podem trobar variants que per si soles constitueixen un camí públic ja que la seva finalitat és diferent al camí original, però el que no podem fer és voler justificar la titularitat pública de tots els traçats històrics o fins i tot de les dreceres. El *Costumari*

ens ho deixa ben clar quan ens diu: "També són privats les dreceres, encara que siguin de camí públic, i els corriols de travessa, encara que neixin i morin en camí públic."

En segon lloc, cal deixar clar que pel fet que per un camí s'hi hagi passat això no el converteix automàticament en públic. Aquest fet ha comportat que sorgeixin, al dia a dia de la gestió del territori, conflictes difícils de resoldre. Només pensant una mica tothom recorda algun cas de camí que ha estat tallat i que la ciutadania reclama com a públic, la majoria de vegades amb molta raó, però que cal poder justificar històricament si no volem arribar a sentències o actes administratius totalment contradictoris.

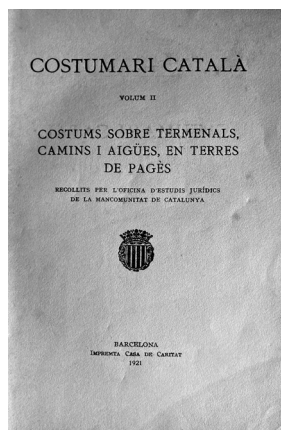
D'on ve la necessitat d'inventariar els camins?

Bàsicament dels conflictes generats entorn els camins com a conseqüència del canvi de dinàmiques en els usos del territori i de les propietats rústiques. L'abandó del camp, la transformació de l'agricultura amb la mecanització, la pèrdua de ramats o, sobretot, la compra de les propietats rústiques per part de gent vinguda de fora per transformar-les en segones residències (sobretot per gent de ciutat però també estrangers amb altres cultures de la propietat). Cal explicar aquí que jurídicament s'ha de diferenciar entre els camins municipals i els camins ramaders, carrerades o vies de transhumància. Aquests últims depenen directament de la Generalitat, la qual és qui n'hauria de tenir cura. El fet és, però, que en el seu inventari només consten les grans vies i molts dels camins de transhumància actius fins a mitjan segle xx resten perduts en el record. Amb aquest conflicte, doncs, les administracions es posen a fer inventaris de camins municipals. Partint de dos problemes principals:

1r. No es tenen clars uns conceptes jurídics mínims.

2n. No es coneixen les fonts d'informació històrica que es podem consultar i que ens ajudaran a demostrar la titularitat d'aquests camins.

El resultat és que s'han fet (i encara es continuen fent) inventaris de camins amb bases de dades complexes, molt ben cartografiats i caracteritzats però massa sovint sense una base i uns criteris clars que permetin, arribats al moment, defensar-ne la titularitat pública amb arguments sòlids. A vegades es cataloguen els camins que s'estan

Portada de l'edició del 1921 del Costumari de la Mancomunitat. Costums Sobre Termenals, camins i aigües. Existeix una edició facsimil editada el 2013 per la Societat Catalana de Geografia amb estudi introductori de Jesús Burgueño

Camí històric conservat com a camí de desembosc dins una finca forestal

utilitzant en aquest moment o els que marca el cadastre sense tenir en compte cap criteri més enllà de la funció actual i, per tant, que generen uns documents que moltes vegades en comptes de ser útils el que fan és enreversar més la situació. La informació bàsica que hem de tenir –tota la resta és de més– és la que ens permeti demostrar que allò és un bé de domini públic; és a dir, que la propietat és comunal des de temps immemorials o que s’ha adquirit en un moment concret i amb un sentit públic.

Però la necessitat de tenir clar quins camins són públics i privats i, sobretot, qui n’ha de fer el manteniment no és una cosa moderna. Ja al segle XVIII l’amo de can Noguera de Santa Seclina, molt a prop de Terra Negra (una casa propera al coll que creua les muntanyes de Tossa), deixa escrit per als seus descendents:³

"Al camí Ral, ço és el camí qui va de Tossa ha Gerona y altrs camins dels comuns. Y te la obligació de adobar-los los comuns de cada terme y no los particulars de las terres que y afrontan a los sobradits camins comuns.

Al camí vacinal és el camí qui va de un vaí a l'altre y. Y aixís lo sobradit camí al toca adobar y mantenir los dos vayns.

Al camí protogal⁴ és el camí que va al seu camp o vinya pròpia seva de cada qual. Y lo dit camí lo toca adobar cada qual en particular i no als comuns."

Com podem veure, la gestió i el manteniment dels camins ha estat un tema molt important al llarg de la història. És ben clar, però, que amb l’aparició de la xarxa de carreteres modernes molts s’han oblidat i deixat perdre, i només ens adonem del problema quan ja tenim el conflicte organitzat. Un exemple clar és la creació de carrils bici i vies per a vianants. Moltes vegades s’expropia una franja al marge de carreteres quan ben propera tenim la traça perduda de camins tradicionals que podrien fer la mateixa funció sense necessitat d’haver d’expropiar.

Quins tipus de camins públics podem trobar?

Últimament s’estila diferenciar els camins públics per a trànsit rodat dels senders, però quin sentit té això? Un mateix camí pot tenir trams amb diferents característiques físiques, i això no és el més important. El que ens importa realment és la seva titularitat i la seva funció. És interessant aquí parlar de l’amplada dels camins, i és que tradicionalment els camins públics han tingut una amplada mínima en funció de la seva utilitat sense la qual deixen de tenir cap sentit. Tornant una altra vegada al Costumari de la Mancomunitat hi llegim:

"Ample del camí ral i del veïnal [públic].- El camí ral i el veïnal han de tenir, si més no, l’amplada del de bast o del de carro, segons sigui d’una o altra mena.

Ample del camí de Bast:- El camí de bast ha de ésser d’ample que hi passi un animal amb argues carregats amb càrrega que embalumi; o sigui, almenys de dotze pams (2,336 metres).

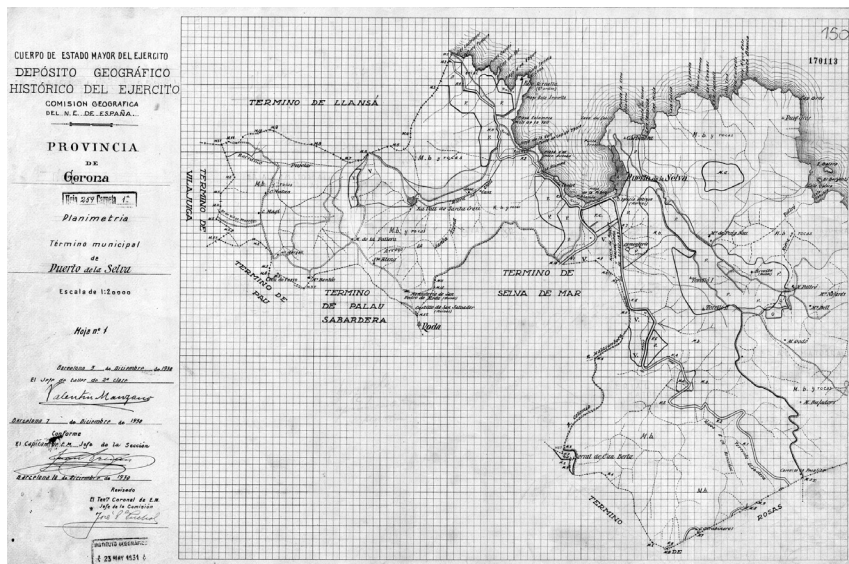
Amplada del de carro.- El camí de carro ha d’ésser d’ample que hi passi un carro d’ús comú en les terres que trepitja, carregat amb càrrega que embalumi, i , que, demés, hi pugui passar al costat un home si alguna riba o algun marge molt alts no ho fan possible; o sigui, almenys de catorze pams (2,736 metres) i de gairebé el doble (5,572 metres) en les girades."

Per tant, en principi, justificar la titularitat pública de passos inferiors a dos metres no té cap sentit.

Però cal distingir entre un camí públic i un camí de sagraments que el mateix Costumari, ens diu que és aquell *"que en deixar un camí públic mena fins al portal d'una casa, o fins el portal del barri, i fa de pas per al Santíssim Viàtic i per als bateigs i morts de la casa"*. Amb tot, després puntualitza *"El Viàtic, però, per anar de l'església a la casa i el bateig per anar de la casa a l'Església, poden passar, per raó de necessitat, pel camí més curt, encara que sigui privat, però per aquest fet no esdevé camí de Sagraments"*.

On podem trobar la informació per tal de defensar-los?

Per tal de buscar la titularitat d'un camí sovint es pretén fer servir les eines de què disposa l'administració, el Registre de la Propietat i el cadastre. Tant un instrument com l'altre van ser pensats per defensar i controlar fiscalment la propietat privada, en tot cas els béns comunals que sí que hi apareixen és pel fet que limiten amb propietats privades o no tributen. Per tant, les referències de camins en aquests documents és una prova de la seva existència però que no hi apareguin no vol dir que no existeixin. Tot i així, la nova Llei hipotecària estableix una coordinació entre el Registre de la Propietat i els mapes del cadastre que a la llarga, i a falta d'inventaris de béns públics, pot portar a la privatització progressiva de molts béns demaniaus.

Les minutes municipals sovint són una font històrica important per identificar camins històrics. Port de la Selva, 1930. Font: Instituto Geográfico Nacional

Aquí és on prenen sentit conceptes tant en voga avui en dia però que sovint se'ls ha buidat de contingut com és el de la *interdisciplinitat*. Ens expliquem, no es tracta que per fer aquesta feina haguem de comptar amb múltiples experts en diferents camps com el jurídic, geogràfic, històric, ambiental, tècnic..., que podria ser, però potser el més important és treballar tenint en compte totes aquestes circumstàncies.

Bàsicament ens cal consultar tota la cartografia històrica de què disposem i la documentació que pugui fer referència a camins (sobretot descripció de finques que fan referència als camins), i a partir d'aquí cal elaborar uns plànols de camins històrics de cada municipi o àrea a estudiar, uns plànols de camins que facin una radiografia de la situació del territori abans de les grans transformacions d'aquest últim segle (construcció de carreteres modernes, industrialització de l'agricultura, creixement urbanístic planificat, pèrdua d'activitats tradicionals com la transhumància o els pelegrinatges a peu...).

I això només servirà per defensar la xarxa de camins públics?

Doncs no, això ens servirà per entendre les dinàmiques del territori i ens permetrà conèixer molt millor la seva transformació i usos tradicionals al llarg del temps i les dinàmiques dels seus habitants.

Des del nostre punt de vista, aquest fet és important en tots el territoris, però en aquells que, per la seva situació han sigut terra de pas encara ho és més. Els Pirineus són un bon exemple d'aquesta circumstància; terra de pas durant mil·lennis entre la península Ibèrica i la resta d'Europa, els camins n'han definit l'estructura territorial i la història. Un cas que es podria assimilar als Pirineus és el de Suïssa, on el mateix estat ha potenciat l'estudi dels camins ja des de principi dels 80, ja que han entès que eren una de les raons de la seva existència com a país: el manteniment dels diferents colls i passos per creuar els Alps.

Posem alguns exemples del perquè ens serveix entendre la xarxa de camins històrics a banda de per poder defensar-los. La majoria de treballs històrics fan referència als camins, però, el fet de no estudiar el camí en la seva totalitat, fa que la informació que en tenim sigui fragmentada. Són multitud els casos de camins històrics ben documentats, reconeguts i estudiats en alguns trams que després, a pocs quilòmetres, els trobem perduts, eliminats o dels quals se'n posa en dubte la titularitat.

Hi ha aspectes fonamentals de la història que sense analitzar la xarxa de camins són molt difícils d'entendre.

- La situació de moltes esglésies, ermites, castells o fortificacions al llarg del curs de camins i punts estratègics. Les fortificacions per controlar-los i els centres religiosos, sovint, per donar-los servei.
- El naixement de multitud de nuclis de poblament al voltant d'aquestes fortificacions, esglésies o al llarg del mateix camí que són l'origen de moltes de les nostres viles i, si no han arribat a viles, de petit nuclis on sempre trobem cases com l'hostal, el carreter o el ferrer, ben vinculats a aquest camí.
- Fins i tot l'estructura urbanística de molts dels cascs antics de les petites viles està totalment condicionada pels camins que les creuaven. El cas més paradigmàtic és el dels ravals, sorgits al llarg dels camins que sortien de les viles.

En les zones muntanyoses com el Pirineu aquesta circumstància es veu clarament influenciada per la geografia, que crea passos obligats com colls, valls i congostos, tot i que en altres terres amb relleus molt diferents també passa, com és el cas de les planes humides, on els camins busquen les zones careneres més seques i allunyades de rius i aiguamolls.

Imatge aèria del 1956 de la Jonquera on es pot veure el nucli tradicional que s'articula al voltant del camí Ral de França i la traça de la nova carretera acabada d'obrir. Font: ICGC

Aquests exemples que he exposat fins ara són molt físics, però, i en l'aspecte humà? Doncs també, sense conèixer la xarxa de camins ens serà molt difícil d'entendre les relacions humanes o comercials de qualsevol societat. En aquestes mateixes jornades se'ns parlarà dels *cerdans*, gent que recorria 150 km o més a peu dues vegades l'any només per anar a fer temporada en les zones més càlides prop del litoral. Però quins camins seguia aquesta gent? De ben segur és important l'origen i el destí on anaven però també tot el recorregut creuant les diferents comarques, on s'establien relacions comercials o d'amistat. Però podríem parlar també dels recorreguts que feien les trementinaires per vendre els seus productes a terra baixa o els que en molts llocs es coneixen com a *camins del peix*, camins que servien per acostar el peix dels ports litorals a les zones de muntanya.

Un altre exemple clar en què els camins prenen una importància cabdal és en els pelegrinatges. A banda de l'aspecte religiós, hi ha un aspecte cultural i de relacions socials que gira al voltant dels aplecs als santuaris i els pelegrinatges que no es pot entendre sense l'anàlisi dels camins que es feien servir. Els Pirineus estan farcits de santuaris que al seu moment atreïen multitud de fidels de banda i banda de les muntanyes, com el cas de l'Aplec dels Francesos a Sant Aniol d'Aguja o la Mare de Déu del Coral, prop del coll d'Ares.

En aquests moments hi ha diversos projectes impulsats pel Memorial Democràtic en què se senyalitzen espais de memòria i entre ells, diversos camins de retirada de la Guerra Civil. Són accions molt específiques i relacionades en un moment concret de la història, però de ben segur aquests mateixos camins n'han vist passar de tots colors al llarg dels segles, i sense ells la nostra història i el que som ara seria molt diferent.

Ja per acabar i com a resum, què hem volgut dir amb tot això? Doncs bàsicament que no podem entendre la humanització del territori i la seva estructura sense analitzar la xarxa de camins que l'articula. És per això que cal potenciar els estudis històrics d'aquesta xarxa i fomentar que els treballs històrics la tinguin en compte a l'hora d'analitzar el territori. Així mateix, cal pressionar les administracions que facin la feina que els pertoca i identifiquin, protegeixin i potenciïn tot el patrimoni públic, una de les principals funcions per la qual foren creades.

Bibliografia

- MALLORQUÍ GARCIA, Elvis (2021) "Els Camins Històrics". *Quaderns de la Revista de Girona*, 213; Diputació de Girona.
- DDAA (2023) "Els camins històrics". *Plecs d'Història Local*, 190; Institut Ramon Muntaner; i en especial l'article: "Assaig metodològic per a l'estudi geogràfic dels camins tradicionals pirinencs", de Carlos Guàrdia Carbonell (pàg. 6-9).
- DDAA (2015-2016) "Cinquanta-cinc llegendes de passos oblidats i xarrabascos; els camins històrics de la plana selvatana", vol. 1-2. *Quaderns de la Selva*, Centre d'Estudis Selvatans.

Notes

- 1- Quan em van proposar participar com a ponent en aquestes 20es Trobades Culturals Pirinenques i em van dir que el tema seria la protecció del territori, de seguida vaig pensar que un dels aspectes en què he estat treballant més aquests últims anys, els camins públics, hi encaixava totalment. Primer vaig pensar a fer un petit estudi d'un camí en concret, però després m'ho vaig rumiar, i és que veient les situacions que vaig trobant en el meu dia a dia creia més convenient fer una reflexió general per tal de fer-vos arribar la meua inquietud en aquest tema i sobretot en la necessitat de posar fil a l'agulla.
- 2- La Llei 8/1987 municipal i de règim local i el Reglament del patrimoni de les entitats locals (RD 1372/1986) determinen l'obligació dels ajuntaments d'inventariar els camins de titularitat municipal i de defensar-los i mantenir-los.
- 3- Arxiu Històric de Girona, fons patrimonial Noguera de Santa Seclina, vol. 39, s.f.
- 4- Entenem que fa referència als camins de titularitat privada.